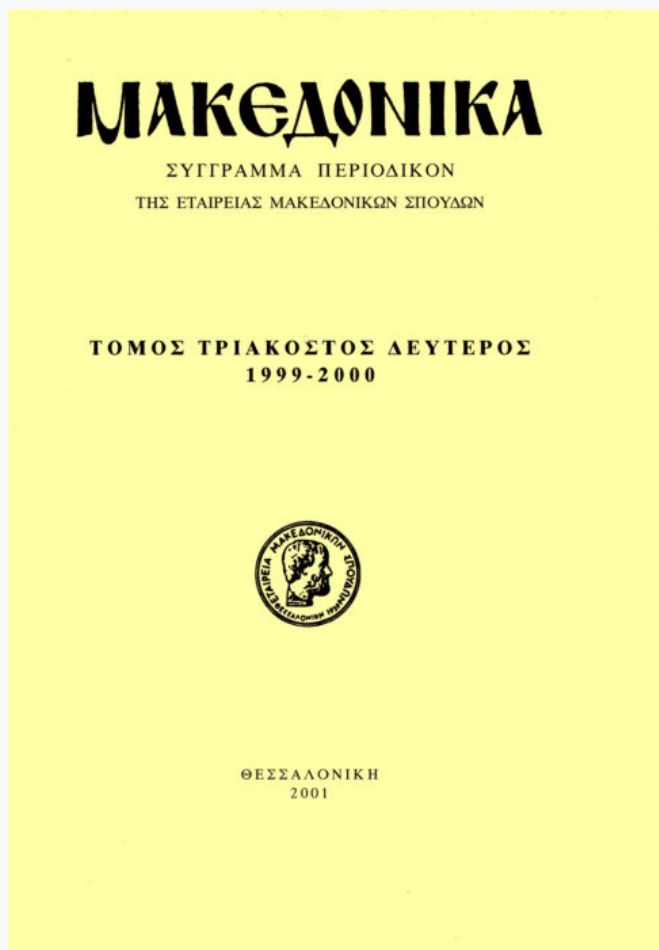

Μακεδονικά

Τόμ. 32, Αρ. 1 (2000)

Έκθεση του νομίατρου Γ. Παπανικολάου για την Χαλκιδική

Ερατώ Ζέλλιου-Μαστροκώστα

doi: [10.12681/makedonika.173](https://doi.org/10.12681/makedonika.173)

Copyright © 2014, ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ζέλλιου-Μαστροκώστα Ε. (2000). Έκθεση του νομίατρου Γ. Παπανικολάου για την Χαλκιδική. *Μακεδονικά*, 32(1), 293-312. <https://doi.org/10.12681/makedonika.173>

ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ ΝΟΜΙΑΤΡΟΥ Γ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ 27 σελίδων ἔκθεσι τοῦ νομιάτρου Γ. Παπανικολάου βρίσκεται στό *Ἱστορικό Ἀρχεῖο Μακεδονίας, Γ.Δ.Μ.* καί εἶναι χειρόγραφη. Στήν πρώτη σελίδα, κάτω ἀπό τόν τίτλο, ἀναφέρει «μεθ' ἑνός χάρτου τῆς Χαλκιδικῆς». Ὁ χάρτης δέν ὑπάρχει στό Ἀρχεῖο. Στή δεύτερη σελίδα ἀναγράφονται τά 59 χωριά τῆς Χαλκιδικῆς καί τό Ἅγιον Ὄρος. Στήν τρίτη σελίδα ὑπάρχει ἡ ἐγκύκλιος διαταγή τοῦ νομιάτρου Γ. Παπανικολάου, ἡ ὁποία ἀναφέρει τά μέτρα πού πρέπει νά ἐφαρμοσθοῦν στήν Χαλκιδική γιά νά βελτιωθεῖ ἡ ὑγειονομική κατάστασι αὐτῆς. Ἀπό τήν πέμπτη σελίδα ἀρχίζει ἡ ἔκθεσι, ἡ ὁποία δίνει πληροφορίες κυρίως γιά τήν ὑγειονομική κατάστασι, ἀλλά καί γιά τήν παιδεία, τήν συγκοινωνία, τίς ἀσχολίες τῶν περισσοτέρων κομποπόλεων καί χωριῶν τῆς Χαλκιδικῆς. Δέν ἀναφέρεται στό Ἅγιον Ὄρος καί στό βόρειο τμήμα τῆς χερσονήσου, δηλαδή στά χωριά Ἐπανομή, Ζουμπάτες, Ἀσβεστοχώρι, Χορτιάτη, Ζαγκλιβέρι, Ἀρδαμέρι, Τουρκικό Μαχαλά, Λιαρίγκοψη, Νεοχώρι, Παλαιοχώρι, Ἰσβορο, Ἰερισσό, Γομάτι, Ρεβενίκια, Βαρθάρα, Στανό, Σταυρό, τά ὁποῖα δέν ἐπισκέφθηκε.

Ἡ ἔκθεσι αὐτή ἔχει γραφεῖ στίς ἀρχές τοῦ 1914, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπό τήν ἡμερομηνία πρωτοκόλλου (8-3-1914), δηλαδή ἐνάμισι περίπου ἔτος μετά τήν ἀπελευθέρωσι τῆς Χαλκιδικῆς ἀπό τόν τουρκικό ζυγό (ἐλευθερώθηκε τόν Ὀκτώβριο¹ τοῦ 1912). Ἀπευθύνεται στόν νομάρχη Θεσσαλονίκης, διότι ἡ Χαλκιδική κατά τήν περίοδο τῆς τουρκοκρατίας ὑπάγταν διοικητικῶς στό βιλαέτι (γενική διοίκηση) καί στό σαντζάκι (ὑποδιαίρεσι τοῦ βιλαετίου, νομός) Θεσσαλονίκης καί τό 1914 ἐξακολουθοῦσε νά ὑπάγεται στήν Θεσσαλονίκη.

Σύμφωνα μέ τήν ἔκθεσι ἡ ὑγειονομική κατάστασι στήν Χαλκιδική δέν ἦταν καλή. Καί ἐπόμενο ἦταν νά μήν εἶναι καλή ἀμέσως μετά τό «ἐλληνικό», ὅπως συνήθιζαν οἱ Μακεδόνες νά ὀνομάζουν τήν ἐποχή ἐκεῖνη τήν ἀπελευθέρωσή τους ἀπό τόν τουρκικό ζυγό. Ἐπιπλέον λόγω τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους ὑπῆρχαν ἔλη στήν περιοχή τῶν Βασιλικῶν, στήν Καλαμαριά, στήν Κασσάνδρα καί στήν Σιθωνία, ἐξαιτίας τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι τῶν περιο-

1. Βλ. Ἐρ. Ζέλλιου-Μαστοροκώστα, *Χαλκιδική: Ἐπαναστάσεις κατά τήν τουρκοκρατία - Μακεδονικός Ἀγώνας*, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 145-147.

χῶν αὐτῶν ἔπασχαν ἀπὸ ἐλονοσία. Τὸ δίκτυο ὑδρεύσεως τῶν χωριῶν καὶ τῶν κωμοπόλεων ἦταν στοιχειῶδες ἢ ἀνύπαρκτο. Πολλὰ χωριά ὑδρεύονταν ἀπὸ ἀνοικτὰ φρέατα καὶ τὸ νερό δέν ἦταν καθαρό γιὰ διαφόρους λόγους καὶ ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι, γεωργοὶ ἢ κτηνοτρόφοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἔτρεφαν πολλὰ ζῶα, τὰ ὁποῖα πότιζαν ἀπὸ τὰ φρέατα αὐτά. Ἀλλὰ μολυσματικά νοσήματα δέν ἦταν εὐρὲως ἐξαπλωμένα οὔτε στό κεντρικό οὔτε στό νότιο τμήμα τῆς χερσονήσου, καὶ στὰ Παζαράκια παρατηροῦνταν μακροβιότητα ἄνω τῶν 100 ἐτῶν. Ἡ φυματίωση ὁμως βρισκόταν σέ ἔξαρση. Οἱ γιατροὶ ἦταν περίπου 10 (Βασιλικά 1, Γαλάτισσα 2², Πολύγυρος 3, Γερακινή 1, Βάλτα 2, Ἀγία Παρασκευή 1, Συκιά 1). Σέ ὅλες τίς κωμοπόλεις καὶ τὰ χωριά λειτουργοῦσαν ἓνα ἢ περισσότερα σχολεῖα, ἀπόδειξη τῆς φιλοπαιδείας τῶν Χαλκιδικιωτῶν, ἀλλὰ τὰ περισσότερα διδασκῆτρια ἦταν ἀκατάλληλα. Ἡ συγκοινωνία ἦταν ἄθλια.

Γενικῶς ἡ εἰκόνα πού παρουσίαζε ἡ Χαλκιδικὴ ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσή της ἀπὸ τὸν τουρκικό ζυγό δέν διαφέρει ἀπὸ τίς ἄλλες μὴ ἄστικές περιοχές τῆς Ἑλλάδος, ἀφοῦ καὶ σέ ἀπόσταση μόλις 7 χιλιόμετρα ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, στὴν Γεωργικὴ Σχολή, ὑπῆρχαν ἔλη πολλῶν χιλιομέτρων. Γι' αὐτὸ οἱ πληροφορίες τῆς ἐκθέσεως παρουσιάζουν ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον.

2. Στὴν ἐκθεση ἡ λέξη πού ἀναφέρεται στὸν ἀριθμὸ τῶν ἱατρῶν τῆς Γαλάτισσας εἶναι δυνανάγνωστη.

ΕΚΘΕΣΙΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ ΝΟΜΟΪΤΡΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΤΗΣ ΑΝΑ ΤΗΝ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΝ ΠΕΡΙΟΔΕΙΑΣ ΑΥΤΟΥ
(ΜΕΘ' ΕΝΟΣ ΧΑΡΤΟΥ ΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ)³

1. Βασιλικά	21. Τσαπράνι	41. Περιστερὰ
2. Γαλάτιστα	22. Ἀγ. Παρασκευή	42. Ἐπανομή
3. Βάβδος	23. Καψόχωρα	43. Ζουμπιάτες ⁴
4. Ρεσιτνίκια	24. Παλιούρι	44. Ἀσβεστοχώριον
5. Πολύγυρος	25. Σνκιά	45. Χορτιάτης
6. Καλύβια Πολυγύρου	26. Παρθενών	46. Ζαγκλιβέριον
7. Μυριόφυτον	27. Νικήτη	47. ⁵
8. Ἀγ. Μάμμας	28. Ἀγ. Νικόλαος	48. Ἀρδαμέριον
9. Πορταριά	29. Ὁρμύλια	49. Τουρκικός μαχαλάς
10. Καρκάρα	30. Βραστά	50. Λιαρίγκοβη ⁶
11. Βρωμόσυρτα	31. Λούκοβη	51. Νεοχώριον
12. Γερακινή	32. Τουπλίκια	52. Παλιοχώριον
13. Βάλτα	33. Σιποτνίκια	53. Ἴσβορος ⁷
14. Ἀθυτος	34. Παλαιόχωρα	54. Ἱερισσός
15. Φούρκα	35. Γκρίμμα	55. Γομάτιον
16. Καλάνδρα	36. Δερέ μαχαλάς	56. Ρεβενίκια ⁸
17. Χανιώτη	37. Σανά	57. Βαρβάρα
18. Παζαράκια	38. Δουμπιά	58. Στανός
19. Πολύχρονον	39. Ραβνά	59. Σταυρός
20. Κασσανδρινόν	40. Λειβάδι	60. Ἀγιον Ὅρος

3. Ἱστορικό Ἀρχεῖο Μακεδονίας, Γ.Δ.Μ.

4. Τρίλοφος.

5. Λέξη δυσανάγνωστη.

6. Ἀρναία.

7. Στρατονίκη.

8. Μ. Παναγία.

ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΥΓΙΕΙΝΟΜΙΚΟΝ

Πρός ἐκτέλεσιν

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ ... 1914
Ἐπὶ τῆς ἐκθέσεώς μου περὶ
τῆς Νοματρικῆς περιουσίας
μου ἀνά τὴν Χαλκιδικήν

Γενικά μέτρα

Ἐγένετο ἐγκύκλιος διαταγή
πρὸς αὐστηράν ἐφαρμογὴν
τῆς ἀστυνομ. διαταγῆς περὶ
καθαριότητος ρύθρων κ.λ.π.
ὥς καὶ περὶ καλύψεως τῶν
ἀνοικτῶν φρεάτων.

Α'. Νά ἐφαρμοσθῇ αὐστηρῶς ἡ ὑγειονομικὴ
διάταξις περὶ καθαριότητος, βόθρων, ὀχετῶν
κ.τ.λ., εἰς ἀπάσας τὰς κομποπόλεις καὶ τὰ χω-
ρία τῆς Χαλκιδικῆς.

Β'. Νά ληφθῇ τάχιστα πρόνοια περὶ καλύψεως
τῶν ἀνοικτῶν φρεάτων, ἐξ ὧν ὑδρεύονται τὰ
διάφορα χωρία τῆς Χαλκιδικῆς καὶ περὶ ἐφο-
διασμοῦ αὐτῶν δι' ἀντλιῶν.

Γ'. Νά ληφθῇ πρόνοια περὶ ἀποξηράνσεως τῶν
ἐλῶν τῆς Χαλκιδικῆς, ἰδίᾳ δὲ τῶν τῆς Καψο-
χώρας (Κασσάνδρας), ἥτις ἀπειλεῖται διὰ τε-
λείας καταστροφῆς, ἐάν ἐξακολουθήσῃ διατε-
λοῦσα αὕτη ὑπὸ τὰς αὐτάς χειρίστας ὑγιεινὰς
συνθήκας.

.....
.....

Ε'. Νά συσταθῇ ἀρμοδίως εἰς τὰς διαφόρους
τῆς Χαλκιδικῆς ἀρχὰς νά μὴ ἐπιτρέπουσιν εἰς
τοὺς κατοίκους τῶν κομποπόλεων ἰδίως νά ἐπι-
σκευάζωσιν ἢ νά κτίζωσι τὰς ἑαυτῶν οἰκίας κα-
ταλαμβάνοντες χώρον τῶν δημοσίων ὁδῶν ὡς
γίνεται σήμερον, καθόσον αἱ ὁδοὶ στεναὶ καὶ
σκολιαὶ νῦν οὖσαι, γίνονται οὕτω στενότεραι
καὶ σκολιώτεραι, αἱ οἰκίαι πυκνότεραι, πρᾶγμα
ἐπιβλαβές εἰς τὴν δημοσίαν ὑγίαν.

Γ. Παπανικολάου

ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἀριθ. πρωτ. 1986

Ἐλήφθη τῇ 8/3/1914

Ἐκθεσις

Γεωργίου Παπανικολάου

Νομοῦατροῦ Θεσσαλονίκης

περί

τῆς ὑπό ὕγειονομικήν ἔποψιν

καταστάσεως

τῶν κωμοπόλεων καί χωριῶν

τῆς Χαλκιδικῆς

Πρός

τήν Νομαρχίαν Θεσσαλονίκης

Κύριε Νομάρχα,

Λαμβάνων τήν τιμήν, ὅπως ὑποβάλλω ὑμῖν τήν κατωτέρω ἔκθεσιν περί τῶν πεπραγμένων ὑπ' ἐμοῦ κατά τήν ἀνά τήν Χαλκιδικήν νομοῦατρικήν περιοδείαν μου, ἣν ἐπεχείρησα κατόπιν τῆς δοθείσης μοι διαταγῆς διά τοῦ ὑπ' ἀριθμόν 551 καί ἡμερομηνίαν 23ην Ἰανουαρίου ἐ.ἔ. ἐγγράφου ὑμῶν.

Ἀνατολικῶς τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης, καί περί τό 7ον χιλιόμετρον, κεῖται ἡ παλαιά Γεωργική Σχολή, νοτίως καί ἀνατολικῶς τῆς ὁποίας συναντῶνται ἔλη πολλῶν τετραγωνικῶν χιλιομέτρων ἐκτάσεως, ἅτινα ἐπεκτείνονται καί μέχρι τῶν θερμοπηγῶν «Σέδες» τῶν κειμένων 8 χιλιομέτρα ἐκεῖθεν. Ἡ γειτνίασις τῶν ἐλῶν τούτων πρός τήν παλαιάν Γεωργικήν Σχολήν, καί ἡ ἔνεκα ταύτης προσβολή ἐν μεγάλῃ κλίμακι τῶν τε μαθητῶν καί τοῦ προσωπικοῦ τῆς Σχολῆς ὑπό τῆς ἐλομιάσεως, ἠνάγκασε τήν Τουρκικήν Κυβέρνησιν νά ἀνεγείρῃ ἕτερον διά τήν Γεωργικήν Σχολήν κτήριον εἰς θέσιν ὑψηλοτέραν καί ὕγεινότεραν, μακράν τῶν ἐλῶν τούτων καί δυτικώτερον τοῦ παλαιοῦ κτηρίου. Τά ἀνωτέρω ἀναφερόμενα ἔλη ἀποτελοῦν κίνδυνον καί διά πάντας τοὺς ἀγωγιάτας καί ταξιδιώτας τοὺς ἐκ Χαλκιδικῆς εἰς Θεσσαλονίκην ἐρχομένους, ὧν οἱ πλεῖστοι συνηθίζουσιν νά κοιμῶνται κατά τάς νύκτας ἐν ὑπαίθρῳ κατά τήν θερινήν ἐποχὴν τοῦ ἔτους, εἰς τήν θέσιν ἀκριβῶς ταύτην, ἀμέσως κάτωθεν τῶν θερμοπηγῶν. Ἐπίσης τά ἔλη ταῦτα ἀποτελοῦν σοβαρόν κίνδυνον καί διά τοὺς ἐν ταῖς ῥηθείσαις θερμοπηγαῖς κατά τό θέρος λουομένους, οἵτινες συχνάκις προσβάλλονται ὑπό ἐλῶδων πυρετῶν, ὡς ἡδυνήθημεν καί ἡμεῖς αὐτοὶ νά διαπιστώσωμεν πλειστάκις μὲν καί πρότερον, καί ἐσχάτως δέ, ὅποτε τό παρελθόν θέρος μετέβημεν ἐκεῖ κατ' ἐντολήν

τῆς ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας πρὸς ἐξέτασιν τῶν ὑγιεινῶν συνθηκῶν, ὅν διετέλουν τότε οἱ λούμενοι εἰς τὰς θερμοπηγὰς ταύτας.

Ἀνατολικῶς τῶν θερμοπηγῶν τούτων, καὶ περὶ τὸ 21ον χιλιόμετρον ἐντεῦθεν, κεῖνται τὰ Β α σ ι λ ι κ á. Ἡ κομποπολις αὕτη, ἀριθμοῦσα περὶ τὰς 450 οἰκίας, κεῖται ἐν τῇ πεδιάδι τοῦ Ἀνθεμουῦντος ποταμοῦ ... Τὸ πλῦσιμον τῶν φορεμάτων γίνεται ἐν μέρει εἰς τὸν διὰ τῆς κομποπόλεως διερχόμενον ὀρθέντα ποταμόν Ἀνθεμουῖντα, ὅστις σήμερον εἶναι μὲν χεῖμαρρος, πλημμυρῶν ὁμως συχνάκις, καταλαμβάνει ἀρκετὴν ἑκτασιν, τὰ δὲ ὕδατα αὐτοῦ, ἔνεκα τῆς ἀνωμαλίας τοῦ ἐδάφους, πολλαχοῦ παραμένουσι στάσιμα καὶ λιμνάζοντα. Ἐπικρατεῖ συνήθεια παρὰ τοῖς κατοικοῖς τῆς κομποπόλεως ταύτης νὰ ἀπολύνουσιν ἐλευθερά τὰ ζῶα αὐτῶν, καὶ ἰδίως τοὺς βόας των, κατὰ τὰς μὴ ἐργασίμους ἡμέρας καὶ ὥρας, ἐντὸς τῆς κομποπόλεως, καὶ ἰδίᾳ ἐντὸς τοῦ εὐρέος χώρου τοῦ ὀρθέντους χεμαρρου ... Εἰς τὰς πλείστας τῶν οἰκιῶν ὑπάρχον φρέατα ἀβαθῆ, 1-5 μέτρων βάθους, τὸ δὲ ἐξ αὐτῶν ὕδωρ χρησιμοποιοῦσιν οἱ κάτοικοι πρὸς πλῦσιν τῶν φορεμάτων καὶ πρὸς διαφόρους ἄλλας οἰκιακάς χρήσεις. Τὸ πλῦσιμον τοῦτο τῶν φορεμάτων γίνεται ἐντὸς τῶν αὐλῶν τῶν οἰκιῶν ... Ὑδωρ πόσιμον ὑπάρχει ἐν τῇ κομποπόλει ταύτῃ ἄφθονον ἀρτεσιανόν. Ὑπάρχουν ὁμως καὶ δύο πηγαί, ἐξ ὧν ὑδρεῦνται δύο τῆς κομποπόλεως συνοικίαι, τῶν ὁποίων πηγῶν οἱ πῆλιν οὗδραγοὶ σωλῆνες διέρχονται διὰ τῶν ἀκαθάρτων ὁδῶν καὶ αὐλογῶν τῶν οἰκιῶν. Τὸ κτήριον ὅπερ χρησιμεύει νῦν ὡς Ἀστικὴ Σχολὴ εἶναι ἀνεπαρκέστατον καὶ ἀκαταλληλότατον στεγάζον 230 μαθητὰς καὶ μαθητρίδας· τὸ Νηπιαγωγεῖον ἐπίσης ἀκαταλληλότατον στεγάζον 70 νήπια ...

Βορειοδυτικῶς τῆς κομποπόλεως, κατὰ τὴν θέσιν ἔνθα εὐρίσκονται οἱ λαχανόκηποι, συναντῶνται ἀρκετῶν διαστάσεων ἔλη ὀφειλόμενα τὸ μὲν εἰς τὴν ἄφθονον τῶν λαχανοκήπων τούτων ἄρδουσιν, τὸ δὲ εἰς τὸν καὶ ἀνωτέρω ἀναφερόμενον χεῖμαρρον, οὕτινος πολλοὶ κλάδοι διασχίζουσι τὸ μέρος ἐκεῖνο. Ἐκ τῆς γειτνιασεὶς τῶν χεμαζόντων τούτων ὑδάτων ἐξηγοῦνται καὶ οἱ κατὰ τὴν θερινὴν ἐποχὴν παρατηρούμενοι ἐν τῇ κομποπόλει ταύτῃ ἐλώδεις πυρετοὶ. Καὶ ἡ φυματίωσις δὲ κατὰ τὰς ληφθείσας παρὰ τοῦ ἱατροῦ τῆς κομποπόλεως πληροφορίας, εἶναι ἀπὸς διαδεδομένη ἐνταῦθα καὶ τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἀκαθαρίαν, τὴν μοιρολατρίαν καὶ τὴν ἔνεκα ταύτης μὴ λῆψιν παρὰ τῶν κατοίκων τῶν ἀναγκαίων προφυλακτικῶν μέτρων. Ἐν τῇ κομποπόλει ταύτῃ ὑπάρχει εἰς ἱατρός· φαρμακοποιὸς ἐπιστήμων οὐδεὶς.

Ἀνατολικῶς τῶν Βασιλικῶν καὶ εἰς τριῶρον ἀπὸ αὐτῶν ἀπόστασιν κεῖται ἡ Γ α λ á τ ι σ τ α. Αὕτη εἶναι μία τῶν μεγαλυτέρων τῆς Χαλκιδικῆς κομποπόλεων, μεγαλυτέρα ἴσως κατὰ τὸν πληθυσμόν καὶ αὐτοῦ τοῦ Πολυγύρου. Ἐκτισμένη ὁμως εἰς τὰς κλυτεῖς καὶ πρόποδας βουνοῦ ξηροῦ καὶ πετρώδους, μὲ συμπεπικνωμένας τὰς 600 περίπου αὐτῆς οἰκίας, ἄνευ οὐδεμιᾶς ὀρυμομίας, μὲ νερά ἄφθονα καὶ διαρκῶς ῥέοντα ἀπὸ τὰς πολυπληθεῖς ἐντὸς αὐτῆς

βρύσεις, καί συναζόμενα πολλαχοῦ τῆς κομποπόλεως καί τὰς σκολιάς καί κατεστραμμένες ὁδοὺς αὐτῆς καί τὰς μικράς καί ἀπεριποιήτους πλατείας, παρουσιάζει ἡ Γαλατίστια ὄψιν χωρίου μικροῦ, καί δυσκόλως ἀερίζομένου. Τό σάρωμα καί καθάρισμα τῶν ὁδῶν οὐδόλως γίνεται, μὴ ὑπάρχοντος ἐνταῦθα Δημαρχείου. Ἡ πλῆσις τῶν φορεμάτων γίνεται ἐντὸς τῆς κομποπόλεως εἰς τὰς δεξαμενάς τῶν βρύσεων. Τό κτήριο τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς παμπάλαιον καί ἐτοιμόρροπον, στεγάζον δέ περὶ τοὺς 250 μαθητὰς καί μαθητρίας. Νηπιαγωγεῖον ἐπίσης ἀκατάλληλον μέγαλον περὶ τὰ 120 νήπια. Ἐλώδεις πυρετοὶ σπανίζουν ἐνταῦθα, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους καί τῆς θέσεως τῆς κομποπόλεως. Ἐν Γαλατίστῃ ἐξασκοῦσι τό ἐπάγγελμά των ...⁹ ἱατροὶ· φαρμακοποιὸς οὐδεὶς.

Πέραν τῆς Γαλατίστης, ἀνατολικῶς, καί εἰς διῶρον ἀπ' αὐτῆς ἀπόστασιν, ἐπὶ ὑψηλοῦ καί καταφύτου βουνοῦ, κεῖται ὁ Βάβδος. Οὗτος ἔχει 300 περίπου οἰκίας, ὁδοὺς στενάς, σκολιάς, ἀκαθάρτους καί οὐδόλως ἐπεστρωμένας ... Ὑδατα πόσιμα ὑπάρχουν ἐνταῦθα πηγαῖα, ἀλλ' οὐχὶ καί ἐπαρκῆ· τὰ ὑπάρχοντα δέ διοχετεύονται διὰ πηλίνων ὑδραγωγῶν σωλήνων ... Κτήρια Ἀστικῆς Σχολῆς καί Νηπιαγωγείου, μὲ 200 περίπου μαθητὰς καί μαθητρίας, ἀμφοτέρω ἐπαρκῆ μέν, ἀλλ' οὐχὶ καί ἐν καλῇ καταστάσει διατηρούμενα. Ἱατρός δὲν ὑπάρχει ἐνταῦθα.

Βορειότερον τοῦ Βάβδου καί εἰς τριῶρον ἀπὸ αὐτόν ἀπόστασιν ἐπὶ καταφύτου καί καλῶς καλλιεργημένου λεκανοπεδίου κεῖνται τὰ Ρεσιτνίκια¹⁰, χωρίον ἀριθμοῦν περὶ τὰς 130 οἰκίας ... Αἱ ὁδοὶ εἶναι κάπως εὐρεῖαι καί ὅπως ὁῦντοτε καθαραί. Ὑδωρ ὑπάρχει ἐπαρκές, πηγαῖον, διοχετευόμενον διὰ πηλίνων σωλήνων μὴ διερχομένων διὰ τοῦ χωρίου. Κτήρια Σχολῆς καί Νηπιαγωγείου ἐπαρκῆ καί κατάλληλα στεγάζοντα περὶ τοὺς 90 μαθητὰς καί μαθητρίας. Ἱατρός καί ἐνταῦθα δὲν ὑπάρχει.

Εἰς ἀπόστασιν 1/2 ὥρας ἀπὸ τῶν Ρεσιτνικίων καί ἀνατολικῶς αὐτῶν κεῖται τό μικρὸν χωρίον Καρατζίκι¹¹, μὲ 50 οἰκίας ... Κτήριο Σχολῆς παλαιόν καί ἀπεριποίητον μὲ 40 περίπου μαθητὰς καί μαθητρίας.

Μετὰ τό Καγιατζίκι, εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ἀπ' αὐτοῦ ὥρας, κεῖται ὁ Πολύγυρος, ἡ πρωτεύουσα τῆς Χαλκιδικῆς. Ἐκτιομένη ἡ κομπολις αὐτῇ ἐντὸς λεκανοπεδίου εὐρυτάτου καί ἀμφιθεατρικῶς ἐκ δύο λοφίσκων ὑπερκειμένων αὐτοῦ, ἀριθμεῖ περὶ τὰς 500 οἰκίας. Ἐχει ὁδοὺς εὐρείας ὅπως ὁῦντοτε καί σχετικῶς καθαράς, τοῦ ἐνταῦθα ὑφισταμένου Δημαρχείου φροντίζοντος διὰ τό σάρωμα καί τὴν καθαριότητα αὐτῶν, ἅτινα ὁμως γίνονται ἀτελῶς ἕνεκα ἐλλείψεως ἐπαρκῶν πόρων ... Ὑδατα πηγαῖα ὑπάρχουν ἀφθονα.

9. Λέξη δυσανάγνωστη.

10. Ἅγιος Πρόδρομος. Βλ. Ἐρατῷ Ζέλλιου-Μαστοροκώστα, Ἡ παιδεία κατὰ τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 87.

11. Παλαιόκαστρο.

Ἐνταῦθα παρατηρεῖται μία μεγάλη ἔλλειψις, ἡ ἔλλειψις σφαγείων, τῶν κρεοπωλῶν σφαζόντων τά ζῶα ἐντός τῶν ἰδίων οἰκιῶν. Μετά τοῦ κ. Δημάρχου καί τοῦ κ. Διευθυντοῦ τῆς Ἀστυνομίας ἐξελέξαμεν κατάλληλον μέρος, ἔξωθεν τῆς κωμοπόλεως, ἐν ᾧ ὑπάρχει ἄφθονον ὕδωρ, πρὸς ἀνέγερσιν καταλλήλου παραπήγματος, χρησιμοποιοησομένου πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Σχολή καινουργῆς καί ἐπαρκῆς, στεγάζουσα 400 περίπου μαθητὰς καί μαθητρίας. Ἰατροὶ ὑπάρχουν ἐνταῦθα τρεῖς· φαρμακοποιοὶς οὐδεῖς.

Πρὸς νότον τοῦ Πολυγύρου, εἰς τρίωρον ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν, καί εἰς τὸν βυθὸν τοῦ Τορωναίου κόλπου ὑπάρχουν τρεῖς συνοικισμοὶ κατοίκων Πολυγύρου, ὑπὸ τὴν γενικὴν ὀνομασίαν Κ α λ ὕ β ι α¹² Π ο λ υ γ ὕ ρ ο υ, κατοικοῦμενα ὑπὸ γεωργῶν. Ὁ κυριώτερος συνοικισμὸς εἶναι ὁ τῶν Καναπνικίων λεγόμενος, 1/2 ὥραν τῆς θαλάσσης ἀπέχων, ὅστις ἀριθμεῖ περὶ τὰς 40 οἰκίας, ὧν οἱ κάτοικοι ὑδρεύονται ἐκ φρέατος ἀνοικτοῦ. Μεταξὺ τοῦ συνοικισμοῦ τούτου καί τῆς θαλάσσης ὑπάρχει ἕλος παραθαλάσσιον μικτόν, 5 περίπου τετραγωνικῶν χιλιομέτρων ἐκτάσεως, ἐξ οὗ καί οἱ παρατηρούμενοι τό θέρους ἐλώδεις ἐνταῦθα πυρετοί. Τό Σχολεῖον τοῦ συνοικισμοῦ τούτου, περιλαμβά- νον περὶ τοὺς 25 μαθητὰς καί μαθητρίας, εἶναι ἰσόγειον καί ὅλως ἀκατάλληλον, ὅπερ καί ἐγκατελείφθη ἐσχάτως, ἐνοικιασθέντος πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐνός δωματίου εἰς τὸν δεῦτερον ὄροφον μᾶς τῶν καλυβῶν τούτων. Σημειωτέον ὅτι πολλαὶ καλύβαι εὐπορούντων γεωργῶν ἐνταῦθα εἶναι διώροφοι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅλας τὰς ἄλλας καλύβας ἄλλων μικρῶν χωρίων καίτσιφλικίων τῆς Χαλκιδικῆς, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἰσόγειοι, ἀνευ πατώματος καί παρathύρων, ἐπικοινωνοῦσαι πολλάκις μετὰ τοῦ ἐν τῇ αὐτῇ καλύβῃ εὐρισκομένου σταύλου.

Βορείως τῶν Καναπνικίων, εἰς ἀπόστασιν 1/2 ὥρας ἀπ' αὐτῶν, εὐρίσκεται ὁ δεῦτερος συνοικισμὸς τῶν Πολυγυρινῶν Καλυβῶν Τ σ ι γ κ ρ ῖ κ α καλούμενος, ὅστις ἀριθμεῖ 8 καλύβας. Ἐνταῦθα ὑπάρχει φρεάτιον ὕδωρ ἀνεπαρκές καί ἀκάθαρτον, καί ὥς ἐκ τούτου οἱ Καλυβιώται κατεσκεύασαν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους μεγάλων διαστάσεων λεκάνην διὰ τό πότισμα τῶν ζώων των, ἧτις πληροῦται ἐκάστοτε δι' ὑετίου ὕδατος ὅπερ παραμένον ἐκεῖ διαρκῶς στάσιμον καί λιμνάζον συντελεῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐλώδους μολύσματος ἐξ οὗ ὑποφέρουσιν οἱ ἐκεῖ οἰκογενειακῶς διαμένοντες ἀγρόται. Ὁ τρίτος συνοικισμὸς, ὁ Π ο τ ι λ δ ᾱ ς, βορείως τοῦ ἀνωτέρω κείμενος καί ἀπέχων ἀπ' αὐτοῦ μίαν περίπου ὥραν, περιλαμβάνει περὶ τὰς 15 καλύβας. Καί ἐνταῦθα ὑπάρχει φρέαρ ἀνοικτόν, ἐξ οὗ ὑδρεύονται οἱ κάτοικοι.

Ἀνατολικῶς τῶν Καλυβῶν τούτων τοῦ Πολυγύρου, καί εἰς ἀπόστασιν ὥρας ἀπ' αὐτῶν, ὑπάρχει ἕτερος συνοικισμὸς Πολυγυρινῶν, ὑπὸ τό ὄνομα Γ ε ρ α κ ι ν ῆ, κατοικοῦντων εἰς 40 περίπου καλύβας. Ἐνταῦθα εὐρίσκονται

12. Στὴν περιοχὴ αὕτη σήμερα ὑπάρχει τό χωριὸ Καλύβες.

καί τὰ ὁμώνυμα μεταλλεῖα μαγνησίτου. Ἡ ὑγεινή κατάστασις τῶν ἐργατῶν τῶν ἐργαζομένων εἰς τὰ μεταλλεῖα ταῦτα εἶναι καλή. Εἰς τό διαμέρισμα τῶν δύο κλιβάνων, τό ἄριστα ἀερίζομενον, ἐργάζονται 38 ἐργάται, ἐξ ὧν οἱ ἑξ εἶναι θερμασταί. Τό ὅλον ἐν τῷ μεταλλεῖῳ τούτῳ ἐργάζονται 200-300 ἐργάται ἐργαζόμενοι 12 ὥρας ἡμερησίως μέ τινα ὅμως ἐν τῷ μεταξύ διαλείμματα. "Υδωρ φρεάτιον ὑπάρχει δι' ἀντλίας ἀντλούμενον· τό φρέαρ ὅμως δεῖται ἐπισκευῆς, ὥς ἀνοικτόν εἰς πολλά μέρη. Παρά τήν θάλασσαν ὑπάρχει ἑλος μικτόν μικρῶν διαστάσεων, ἐξ οὗ καί οἱ ἐλώδεις πυρετοί οἱ ἀναφαινόμενοι καί ἐνταῦθα μεταξύ τῶν ἐργατῶν καί τῶν ἀγροτῶν. Ἡ ἑταιρεία τῶν μεταλλείων διατηρεῖ ἱατρόν καί φαρμακεῖον ἄνευ ὅμως φαρμακοποιου. Παρά τήν θάλασσαν ὑπάρχει καί ἕν ἐλαιοτριβεῖον δι' ἀτμομηχανῆς λειτουργοῦν καί ἀνήκον τῷ ἐμπόρῳ Χ^η Ὅσμάν. Τό κτήριον τοῦ ἐργοστασίου τούτου εἶναι καινούργες, ισόγειον καί ὁπωσδήποτε καθαρόν. Ἐργάζονται ἐνταῦθα 40 ἐργάται, ὧν ἡ ὑγεινή κατάστασις εἶναι καλή.

Νοτίως τοῦ Πολυγύρου καί εἰς ἀπόστασιν τριῶρον ἀπ' αὐτοῦ κεῖται τό Μυριόφυτον, τοιφλίκιον ἐκ τριάκοντα καλυβῶν ἀποτελούμενον, ἰσογείων, μέ εὐρυχώρους αὐλογύρους. Κάτωθεν αὐτοῦ, εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὥρας, κεῖται τό τοιφλίκιον "Αγίος Μάμας, ἀριθμοῦν 60 περίπου καλύβας τὰς πλείεστας ἰσογείους. Ἀμφότερα τὰ τοιφλίκια τούτα ὑδρεύονται ἐκ φρεάτων ἀνοικτῶν, τὰ δέ κτήρια τὰ χρησιμοποιούμενα ὡς Σχολεῖα εἶναι ὅλως ἀκατάλληλα.

Κάτωθεν τοῦ Ἁγίου Μάμαντος, καί παραθαλασσίως, ἀπαντῶνται ἔλη πολλαπλᾶ, μεμονωμένα μέν φαινομενικῶς, συγκοινωνοῦντα ὅμως ὑπογείως, ὥς δεικνύει ἡ μεταξύ αὐτῶν χέρσος γῆ, ἡ διατηρουμένη πάντοτε ὑγρὰ καί τελματώδης. Τά ἔλη ταῦτα ἔχουν μεγάλας διαστάσεις, πλέον ἴσως τῶν 300 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων. Ἐκ τῶν γειτνιάσεων τῶν ἐλῶν τούτων ἐξηγοῦνται καί οἱ μαστίζοντες ἐλώδεις πυρετοί τοὺς κατοίκους τοῦ Ἁγίου Μάμαντος καί Μυριοφύτου.

Χερσόνηος Κασσάνδρας

Αὕτη περιλαμβάνει 12 χωρία καί 25 μετόχια. Ἡ ἔδρα τῆς Κασσάνδρας, ἡ Βάλτα¹³, ἀριθμεῖ περί 300 οἰκίας· ἔχει δρόμους εὐρεῖς, ἀλλά ἀκαθάρτους. Ἐπὶ τουρκοκρατίας ὑπῆρχεν ἐνταῦθα Δημαρχεῖον, ὅπερ σήμερον δέν ὑφίσταται. Ὑδρεύεται ἐξ ὕδατος πηγαίου διοχετευομένου διὰ πηλίνων σωλήνων ... Ἡ φυματίωσις ἐνταῦθα, κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν ἱατρῶν, ἔχει λάβει ἀρκετὰς διαστάσεις. Καί ἡ διάδοσις τῆς νόσου ὀφείλεται, κατὰ τὰς συλλεγείας καταλλήλως πληροφορίας μου, εἰς τήν ἐκ Θεσσαλονίκης προμήθειαν παλαιῶν ἐνδυμάτων, φορεμάτων, καί ἄλλων ἀντικειμένων, ἐκ τῶν πα-

13. Κασσάνδρεια.

λαιοπωλείων τῆς πόλεως ταύτης. Ἰατροί ἐν Βάλτῃ ὑπάρχουσι δύο· φαρμακοποιός οὐδεὶς. Σημειῶ δ' ἐνταῦθα ὅτι καθ' ἅπασαν τὴν χερσονήσον τῆς Κασσάνδρας ὑπάρχουσι 3 μόνον ἱατροί· οἱ δύο προορηθέντες τῆς Βάλτης, καὶ εἷς, ἄρτι ἐγκατασταθεὶς, ἐν Ἀγίᾳ Παρασκευῇ.

Ἐν Βάλτῃ τὸ κτήριον τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς, στεγάζον περὶ τοὺς 150 μαθητάς, εἶναι ἀκαταλλήλοτατον ... Τὸ Νηπιαγωγεῖον ἐπίσης ἀκατάλληλον στεγάζον περὶ τὰ 120 νήπια.

Ἄθυτος. Παραθαλασσία κομὸπολις κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς χερσονήσου Κασσάνδρας κειμένη ἐπὶ ὑψηλῆς καὶ γραφικωτάτης θέσεως, ἣν καθορίζουσιν, ὡς τὴν τῆς παλαιᾶς Ἀφύτews. Ἀριθμεῖ περὶ τὰς 130 οἰκίας· ἔχει τὰς ὁδοὺς εὐρείας ὅπως οἴηται καὶ καθαρὰς. Σχολεῖα ἐπαρκῆ καὶ κατὰλληλα μὲ 100 περίπου μαθητάς καὶ μαθητρίας. Παρὰ τὴν θάλασσαν ὑπάρχει μικρὸν ἔλος, περὶ τὰ 3 τετραγωνικά χιλιόμετρα ἐκτάσεως ... Κατὰ τὴν ἐκεῖσε ἄφιξίν μου παρετήρησα εὐάριθμα καὶ ἀσημαντὰ τινα κρούσματα κοκκύτου. Ὑδωρ πηγαῖον ἄριστον.

Φούρκας. Κειμένη κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς χερσονήσου, εἰς ἀπόστασιν ὥρας ἀπὸ τῆς Βάλτης, ἐντὸς στενῆς καὶ δενδροβριθοῦς κοιλάδος, περιλαμβάνει 80 περίπου οἰκίας. Οἱ κάτοικοι ὑδρεύονται ἐκ φρεάτων ἀνοικτῶν, δι' ἰδίων ἑκάστος δοχείων ἐκ λευκοσιδήρου (κουβιάδων), πρῶγμα ὅπερ γίνεται εἰς ὅλα τὰ χωρία τὰ ὑδρευόμενα ἐκ φρεάτων ἀνοικτῶν. Τὸ κτήριον τῆς Σχολῆς ἐπαρκές ὅπως οἴηται καὶ κατὰλληλον, στεγάζον περὶ τοὺς 120 μαθητάς καὶ μαθητρίας. Νηπιαγωγεῖον ἀκατάλληλον στεγάζον 60 νήπια ...

Καλὰ νδρὰ. Χωρίον κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς χερσονήσου κείμενον καὶ ἀριθμοῦν περὶ τὰς 100 οἰκίας ... Οἱ κάτοικοι ὑδρεύονται ἐκ δύο φρεάτων ἀνοικτῶν ἐντὸς τοῦ χωρίου εὐρισκομένων καὶ ἐκ μιᾶς πηγῆς ἔξω τοῦ χωρίου κειμένης, ἥς οἱ ὑδραγωγοὶ σωλῆνες δέν διέρχονται διὰ τοῦ χωρίου. Τὸ κτήριον τῆς Σχολῆς ἐπαρκές καὶ ὅπως οἴηται κατὰλληλον μὲ 40 μαθητάς· Νηπιαγωγεῖον ἀνεπαρκές καὶ ἀκατάλληλον στεγάζον περὶ τὰ 70 νήπια.

Τσαπράνι¹⁴. Μικρὸν χωρίον ἐπὶ ὀρεινῆς, γραφικῆς καὶ δενδροφύτου τοποθεσίας κείμενον μὲ 40 οἰκίας. ἔχει ὁδοὺς ἀκανονίστους καὶ σχολιάς ... Τὸ κτήριον τῆς Σχολῆς ἐπαρκές ἀκατάλληλον στεγάζον περὶ τοὺς 25 μαθητάς καὶ μαθητρίας. Ἐνταῦθα ὑπάρχουν δύο φρέατα, ἓν ἐπὶ τοῦ χωρίου καὶ μία πηγὴ ἔξω τοῦ χωρίου εὐρισκομένη μὲ ἀρκετὸν πόσιμον ὕδωρ. Πλησίον τῆς θαλάσσης οἱ Τσαπρανιώται ἔχουσι μικρὸν συνοικισμόν, ἐκ 30 περίπου καλυβῶν, ὅστις ὑδρεύεται ἐξ ἀνοικτοῦ φρεάτος, καὶ ὅστις ὀνομάζεται Ἀδριαμερινά· Καλύβια.

Κασσανδρινόν. Χωρίον ἀπέχον τῆς Φούρκας περὶ τὰ εἴκοσι πρῶτα

14. Σκιάνη.

λεπτά· περιλαμβάνει περί τὰς 60 οἰκίας καί ὑδρεύεται ἐξ ἀνοικτῶν φρεάτων.

Χα ν ι ὡ η. Μικρόν χωρίον ἐξ 24 οἰκιῶν, κείμενον ἐντός δάσους. Ἡ ὑδρευσις αὐτοῦ γίνεται ἐκ μιᾶς ἀνοικτῆς πηγῆς ἀκαθάρτου καί βριθούσης μισμαμάτων, ἔνεκα τοῦ ὁποίου παρατηρεῖται κατὰ καιροῦς ἐνταῦθα ἐπιδημία κοιλιακοῦ τύφου.

Π ο λ ὕ χ ρ ο ν ο ν. Χωρίον ἐξ 60 οἰκιῶν, ὑδρευόμενον καί τοῦτο ἐξ ἀνοικτῶν φρεάτων.

Π α ζ α ρ ά κ ι α¹⁵. Χωρίον ἐκ 40 οἰκιῶν ἀποτελούμενον, μέ ὕδωρ πηγαῖον καλῶς διοχετευόμενον. Εἶναι τό ὑγιεινότερον τῆς Κασσάνδρας χωρίον. Ἐνταῦθα παρατηρεῖται μακροβιότης μέχρι 100 ἐτῶν καί πλέον.

Ἀ γ ί α Π α ρ α σ κ ε ν ῆ. Ἀριθμεῖ 150 οἰκίας· κεῖται δέ ἐπὶ γραφικωτάτης καί καταφύτου τοποθεσίας. Ἐχει ὁδοῦς εὐρείας ὁπωσδήποτε, ἀλλ' ἀκαθάρτους. Ὑδρεύεται ἐξ ἀνοικτῶν φρεάτων ἐν κακῇ καταστάσει εὐρισκομένων ... Τά ὕδατα τῶν φρεάτων τούτων εὐκόλως οὕτω μολύνονται, ἐξ οὗ ἐξηγεῖται καί ὁ ἐνδημικῶς ἐνταῦθα παρατηρούμενος κοιλιακός τύφος ... Σχολή μετά Νηπιαγωγείου μέ 135 μαθητὰς καί μαθητρίας ἀνεπαρκῆς καί ἀκατάλληλος.

Κ α ψ ὄ χ ω ρ α¹⁶. Χωρίον κείμενον κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς χειρσονήσου Κασσάνδρας καί ἀπέχον τῆς θαλάσσης περί τὰ 20' λεπτά, ἀριθμῇ 80 περίπου οἰκίας. Τό χωρίον τοῦτο μαστίζεται ὑπὸ τῆς ἐλομιάνσεως, ἥτις ὀφείλεται εἰς τὰ ἀπέραντα ἔλη τὰ σχηματισθέντα εἰς τὸν μεταξύ αὐτοῦ καί τῆς θαλάσσης χώρον. Τά ἔλη ταῦτα κατὰ μέγα μέρος ὀφείλονται εἰς τὰ κατὰ τὸν χώρον τοῦτον εὐρισκόμενα καί λειτουργοῦντα κεραμοποιεῖα, ἔχουν δ' ἑκτασιν 200 περίπου τετραγωνικῶν χιλιόμετρων. Ἐπίσης ὑπάρχουν ἐνταῦθα πολυπληθεῖς καί μεγάλων διαστάσεων συναῖ, ἐμποδίζουσαι διὰ τοῦ ὄγκου καί τοῦ πυκνοῦ αὐτῶν φυλλώματος τὴν διεξόδου τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων καί τοῦ ἀερισμοῦ τοῦ κάτωθεν αὐτῶν ἐδάφους, ὅπερ διατηρεῖται πάντοτε ὑγρόν καί τελματῶδες. Δάσος δέ ἐκ πεύκων, ἐπίσης πυκνόν, κείμενον μεταξὺ τοῦ χωρίου τούτου καί τῆς θαλάσσης ἀποκλείει τὸν νότιον ἄνεμον, καί οὕτω τό χωρίον τοῦτο δέν ἀερίζεται ἐπαρκῶς. Ἡ Καψόχωρα, ὡς ἐκ τῶν φοβερῶν καταιστροφῶν, ὅς ἐπιφέρει ἐκάστοτε ἐνταῦθα ἡ ἐλομιάνσις, κινδυνεῖ νά ἐξαλειφθῇ ἐκ τοῦ χάρτου. Δέκα καί πέντε οἰκίας εὔρον κενὰς ἐνοίκων, θανόντων ἀπάντων ἐκ τῆς φοβερῆς ταύτης μάστιγος. Πάντες δέ σχεδόν οἱ κάτοικοι, ἐκτός τῆς χαρακτηριστικῆς ἐκ τῆς ἐλομιάνσεως χοριάς, παρουσιάζουν καί ὑπερτροφίαν τῆς σπληνός. Οἱ κάτοικοι γνωρίζοντες ὅτι τὰ ὑπάρχοντα ἐκεῖ ἔλη εἶναι ἡ αἰτία τοῦ κακοῦ, κατεσκεύασαν πρὸ πενταετίας διώρυγα διήκουσαν ἀπὸ τινος ἐκεῖ πλησίον εὐρισκομένου χειμάρρου μέχρι τῶν κεραμοποιείων ἐπὶ τῇ σκοπῇ τῆς ἐπιχωματώσεως τῶν ἐλῶν. Ἡ διώρυξ ὁμως αὕτη ἀπέ-

15. Κρυοπηγή.

16. Πευκοχώρι.

τυχε τοῦ σκοποῦ, δι' οὗ προωρίσθη, καθότι ἐγένετο ὑπὸ τῶν ἰδίων χωρικῶν ἀνευ ἐπιβλέψεως εἰδικοῦ. Ὑδωρ ἐν Καψοχώρᾳ ὑπάρχει πηγαῖον. Τὸ κτήριον τῆς Σχολῆς ἐπαρκές καὶ κατάλληλον στεγάζον περὶ τοὺς 40 μαθητάς.

Π α λ η ο ὕ ρ ι. Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς χερσονήσου καὶ τοῦτο κείμενον περιλαμβάνει 110 οἰκίας ... Τὸ χωρίον τοῦτο ὑδρεύεται ἐξ ἐνός ἀνοικτοῦ φρέατος ἐν κακῇ καταστάσει εὗρισκομένου, καὶ ἐκ μιᾶς πηγῆς χρηζούσης ἐπισκευῆς. Σχολεῖον ἀνεπαρκές καὶ ἀκατάλληλον μὲ 8 μαθητάς καὶ μαθητρίας.

Ἔλη τῆς χερσονήσου Κασσάνδρας

Ἐκτός τῶν ἀνωτέρω ἀναφερομένων ἐλῶν, τῶν παρατηρουμένων παρὰ τὴν Καψοχώραν καὶ τὴν Ἄθυτον, ἀπαντῶνται καὶ τὰ ἑξῆς ἐν Κασσάνδρᾳ ἔλη:

Α΄.) Τὸ κατὰ τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς χερσονήσου καὶ εἰς ἀπόστασιν 8 χιλιομέτρων ἀπὸ τοῦ Ἰσθμοῦ αὐτῆς ἔλος, τὸ ἐντός τῆς περιφερείας τοῦ Μετοχίου Σταυρονικήτα εὗρισκόμενον, ὅπερ καταλαμβάνει ἔκτασιν 4 περίπου τετραγωνικῶν χιλιομέτρων. Τὸ ἔλος τοῦτο μικρόν τῆς παραλίας ἀπέχον εἶναι μικτόν. Ὡς ἐκ τῆς μικρᾶς δέ γειτνιάσεως αὐτοῦ καὶ πρὸς τὰ μετόχια Διονυσίου, Ἐσφιγμένου, Καρακάλλου, Σιμωνόπετρας καὶ Δοχειαρίου, οἱ ἐλώδεις πυρετοί, ὅφ' ὅλας αὐτῶν τὰς μορφάς, ἐνδημοῦσιν εἰς τὰ ἀνωτέρω μετόχια. Σημειωτέον δ' ἐνταῦθα ὅτι εἰς τὴν θέσιν ἀκριβῶς τοῦ μετοχίου Σταυρονικήτα ὑπῆρχε τῇ 1820 κομὸπολις Πίνακας καλουμένη, ἥτις καὶ κατεστράφη τελείως ὑπὸ τῆς ἐλομιάνσεως, ὀλιγίστων κατοίκων περισωθέντων καὶ μετοικησάντων εἰς ἄλλα χωρία τῆς Κασσάνδρας καὶ ἰδίᾳ εἰς Ἄθυτον, ἐνθα εὗρίσκονται καὶ σήμερον κάτοικοι ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν Πινακιῶται.

Β΄.) Νοτίως τοῦ προηγουμένου, καὶ εἰς ἀπόστασιν $\frac{1}{2}$ ἀπ' αὐτοῦ ὥρας, κατὰ τὴν αὐτὴν τῆς χερσονήσου πλευρὰν, ἀπαντᾶται ἔλος ἐνός μέχρι δύο τετραγωνικῶν χιλιομέτρων καὶ πλάτους 10-15, ὑπὸ τὸ ὄνομα Μεγάλῃ Κύψια, περιλαμβανόμενον ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ μετοχίου Ξενοφάντος. Τὸ ἔλος τοῦτο ὀφείλεται εἰς ἀβαθὴ χείμαρρον ἀναδίδοντα ἐκ τοῦ πυθμένος αὐτοῦ ὕδατα παραμένοντα στάσιμα.

Γ΄.) Πρὸς νότον τοῦ προηγουμένου καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν παραλίαν τῆς χερσονήσου, παρὰ τὴν θέσιν «Σίβυρις» ἀπαντᾶται ἔλος παραθαλάσσιον, μικτόν, ἑκτάσεως 4 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων περίπου, συνεχόμενον μὲ ἀβαθὴ χείμαρρον κατερχόμενον ἐκ Βάλτης.

Δ΄.) Κατωτέρω τοῦ προηγουμένου εἰς τὴν θέσιν «Μπαξέδες» (ἐπίνειον Φούρκας) εὗρίσκονται μικρὰ μεμονωμένα ἔλη ὀφειλόμενα εἰς συγκέντρωσιν ὑετίων ὑδάτων, ἐνεκα τῶν ἀνωμαλιῶν τοῦ ἐδάφους, καταλαμβάνοντα ἑκτασιν 3-4 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων.

Ε΄.) Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς χερσονήσου Κασσάνδρας, καὶ νοτιώτερον τῆς Καφοχώρας, ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ μετοχίου Ἰβήρων (Ἰβήρων) ὑπάρχει μέγα ἔλος χειμερινόν παραθαλάσσιον, ἐκ 1000 περίπου τετραγωνικῶν χιλιομέτρων ἀποτελούμενον, ὅπερ τό θέρος κατὰ τό πλεῖστον ἀποξηραίνεται. Τό ἔλος τοῦτο μικρόν, ὡς προεῖπον, ἀπέχον τῆς Καφοχώρας, συντελεῖ καί τοῦτο εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ κακοῦ, ὅφ' οὐ μαστίζεται τό χωρίον τοῦτο.

Χερσόνησος Λόγγου (Σιθωνία)

Ἡ δευτέρα αὕτη τῆς Χαλκιδικῆς χερσονήσος περιλαμβάνει 2 μόνον χωρία καὶ 12 μετόχια.

Συκιὰ. Οἰκίαι περίπου 400. Ὑδρεύεται ἐξ ἐνός μόνον φρέατος καὶ τούτου ἀνοικτοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ τὰ ζῶα ποτίζονται, καὶ περίξ τοῦ ὁποίου πλύνουσιν αἱ γυναῖκες τὰ φορέματα. Τό κτήριον τῆς Σχολῆς, ὡς καὶ τό τοῦ Νηπιαγωγείου ἀμφότερα ἀνεπαρκῆ καὶ ἀκατάλληλα, στεγάζοντα 260 περίπου μαθητάς καὶ μαθητρίας. Παρατηρήθησαν κατὰ τὴν εἰς Συκιὰν ἀφίξιν μου εὐάριθμά τινα καὶ ἀσήμαντα κρούσματα κοκκύτου. Καὶ ἐνταῦθα κατὰ τὰς καταλλήλους ληφθείσας πληροφορίας μου ἡ φυματίωσις ἔχει λάβει διαστάσεις, ἔνεκα τῆς μοιρολατρείας τῶν κατοίκων καὶ τῆς ἔνεκα ταύτης μὴ λήψεως παρ' αὐτῶν τῶν ἀναγκαίων μέτρων προφυλάξεως. Ἐν Συκιᾷ ὑπάρχει εἰς ἰατροῦς· φαρμακοποιός οὐδεὶς.

Παρθένων. Χωρίον ἐξάωρον τῆς Συκιᾶς ἀπέχον ἐπὶ ὑψηλῶν καὶ δενδροφυτῶν λόφων ἐκτισμένον καὶ ἀριθμοῦν περί τὰς 80 οἰκίας. Ὑδωρ πόσιμον ὑπάρχει, ἔξω τοῦ χωρίου, πηγαῖον καὶ ἀρκετόν. Τό κτήριον τῆς Σχολῆς ἐπαρκές καὶ κατάλληλον περιλαμβάνον περί τούς 50 μαθητάς καὶ μαθητρίας.

Ἐλη Λόγγου

Α΄.) Τό κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς χερσονήσου καὶ παρὰ τό Ἀράπικον (Παντοκρατορινόν) μετόχιον εὕρισκόμενον ἔλος, ἀπέχον τῆς Συκιᾶς 3 περίπου ὥρας, καὶ ἔχον ἑκτασιν 10-15 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων.

Β΄.) Τό κατὰ τὴν αὐτὴν πλευρὰν καὶ βορειότερον τοῦ προηγουμένου εὕρισκόμενον ἔλος, τό «Ἀλατόμπαρα» ὑπὸ τῶν χωρικῶν καλούμενον, ὡς χρησιμοποιοῦμενον ἄλλοτε ὡς ἄλυκῇ. Τοῦτο ἔχει ἑκτασιν 20 περίπου τετραγωνικῶν χιλιομέτρων.

Γ΄.) Τό βορειότερον τοῦ ἀνωτέρω εὕρισκόμενον καὶ ἐν τῇ περιφερείᾳ τοῦ μετοχίου Γρηγορίου (Βαλαβάνη), ἔχον ἑκτασιν 250 περίπου τετραγωνικῶν χιλιομέτρων.

Δ΄.) Τό πλησίον τοῦ προηγουμένου εὕρισκόμενον καὶ ἀποτελούμενον ἐκ 50 περίπου τετραγωνικῶν χιλιομέτρων.

Ε΄.) Τό βορειοδυτικῶς τοῦ μετοχίου Γρηγορίου εὐρισκόμενον κατά τήν θέσιν Μονοῦχου παραθαλάσσιον ἔλος ἐκ 50 τετραγωνικῶν περίπου χιλιομέτρων ἀποτελούμενον· καί

ΣΤ΄.) Τό 20' ἀπέχον ἀπό τοῦ Παντοκρατορινοῦ μετοχίου καί νοτίως αὐτοῦ εὐρισκόμενον ἔλος, ἔχον ἑκτασιν 10-15 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων.

Νικῆτη. Εἰς τόν βυθόν τοῦ Τορωναίου κόλπου κειμένη καί ὥρας διάστημα ἀπό τῆς θαλάσσης ἀπέχουσα, εἶναι ἐκτισμένη ἐντός εὐρείας χαράδρας γυμνῆς καί πετρώδους. Ἔχει 240 περίπου οἰκίας. Ὑδρεύεται ἐκ δύο πηγῶν, ἐν οἷς τό ὕδωρ διοχετεύεται διά σιδηρῶν σωλῆνων. Κτήρια Σχολείων καί Νηπιαγωγείου ἐπαρκῆ καί κατάλληλα στεγάζοντα περί τούς 170 μαθητάς καί μαθητρίας. Παρά τήν θάλασσαν ὑπάρχει ἔλος χειμερινόν ἐκτάσεως 10-15 τετραγωνικῶν χιλιομέτρων. Ἔνεκα τῆς γειτνιάσεως τοῦ ἔλους τούτου καί τῶν πολλῶν ἐντός τοῦ χωρίου λιμναζόντων ὑδάτων, ὡς ἐκ τῆς ἀνωμαλίας τῶν ὁδῶν, παρατηροῦνται καί ἐνταῦθα ἐλώδεις πυρετοί.

Ἀγίος Νικόλαος. ½ ὥραν βορειοανατολικῶς τοῦ προηγουμένου καί εἰς τόν βυθόν τοῦ Συγγιτικοῦ κόλπου κείμενον τό χωρίον τοῦτο, ἀπέχει τῆς θαλάσσης ½ περίπου ὥραν. Ἔχει οἰκίας 250 περίπου. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ τό Νεκροταφεῖον εὐρίσκεται ἐντός τοῦ περιβάλλοντος τῆς Ἐκκλησίας καί παρὰ τό Σχολεῖον, ὅπερ στεγάζει περί τούς 180 μαθητάς καί μαθητρίας καί εἶναι τελείως ἀνεπαρκές καί ἀκατάλληλον.

Ὁρμύλια. ½ ὥραν ἀπό τῆς θαλάσσης ἀπέχουσα καί τρίωρον δυτικῶς ἀπό τῆς Νικητῆς ἀριθμεῖ 300 περίπου οἰκίας. Ἔχει ὁδούς εὐρείας καί καθαρὰς ὁπωσδήποτε. Ὑδρεύεται καί αὕτη ἐκ δύο ἀνοικτῶν φρεάτων. Παρά τήν Ὁρμύλιαν διασχίζει τήν ὁμώνυμον κοιλάδα ὁ Χαβρίας ποταμός, ὅστις, πλημμυρῶν συχνάκις, καταλαμβάνει μέγα μέρος τῆς πεδιάδος σχηματίζων πολλαχοῦ λακκώματα, ἐνθα παραμένονσι τά ὕδατα στάσιμα. Ἔνεκα τούτου παρατηροῦνται καί ἐνταῦθα ἐλώδεις πυρετοί ὑφ' ὅλας αὐτῶν τὰς μορφάς. Ἡ φυματίωσις ἐπίσης ἔχει λάβη καί ἐνταῦθα διαστάσεις. Τό κτήριον τῆς Σχολῆς καινουργές καί καταλληλότερον στεγάζει περί τούς 250 μαθητάς καί μαθητρίας.

Τορκετικοὶ συνοικισμοί

Καρκάρ¹⁷. Τό τρίωρον ἀπό τοῦ Πολυγύρου ἀπέχον καί νοτίως αὐτοῦ κείμενον χωρίον τοῦτο, ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν κεχωρισμένων συνοικισμῶν. Ὅμοιοί οἱ τρεῖς οὗτοι συνοικισμοί περιλαμβάνονσι περί τὰς 120 οἰκίας, ἀραιῶς ἐκτισμένas μέ εὐρυτάτους αὐλογύρους ἐσπαρμένους ἰδίως διά σιτηρῶν. Δρόμοι εὐρεῖς καί ὁπωσδήποτε καθαροί. Ὑδρεύεται ἐξ 8 ἀνοικτῶν φρεάτων. Τό κτήριον τοῦ Σχολείου εὐρύχωρον μέ 40 περίπου μαθητάς.

17. Σήμαντρα.

Βρωμόσυρτα¹⁸ (Βρούμ Συρτά). Πρὸς νότον τῆς Καρκάρας μίαν ὥραν ἂπ' αὐτῆς ἀπέχον, ἀριθμεῖ 25 οἰκίας. Φρέατα καὶ ἐνταῦθα ἀνοικντά. Σχολεῖον ἐπαρκές μὲ 20 μαθητάς. Ὑπάρχει ἐνταῦθα καὶ μία πηγή μὲ ἀρεκτόν καὶ καλὸν ὕδωρ.

Εἰς τὴν περιφέρειαν Καρκάρας καὶ Βρωμοσύρτων ὑπάρχουν καὶ τὰ ἐξῆς μικρὰ χωρία καὶ τοιφλίκια, ἅπαντα τουρκικά, ὑδρενόμενα καὶ ταῦτα ἐκ φρεάτων ἀνοικτῶν.

Σεκεμελῆ μὲ 10 οἰκίας, Ἄκ Μπουνάρ μὲ 15, Μπαρκαλῆ μὲ 15, Παζαργῆ μὲ 12, Καρά Τεπέ μὲ 20, Σουφλάρ μὲ 20, Πόζαλα μὲ 25, Δομπρολοῦ μὲ 15, καὶ Δαουτλοῦ μὲ 15.

Πορταριά. Τοιφλίκιον μὲ 56 οἰκίας, ἅπασαι ἰσόγειοι καὶ ἄνευ παραθύρων, ὡς συνήθως εἶναι κατασκευασμέναι αἱ οἰκίαι τῶν τοιφλικίων. Κεῖται νοτιοανατολικῶς τῶν Βρωμοσύρτων εἰς ἀπόστασιν μιᾶς ἂπ' αὐτοῦ ὥρας καὶ $\frac{3}{4}$ τῆς ὥρας ἀπὸ τῆς θαλάσσης. Ὑδρεύεται ἐξ ἀρτεσιανῶν ὑδάτων ἀφθόνων καὶ καθαρῶν ... $\frac{1}{2}$ ὥραν μακρὰν αὐτοῦ καὶ παρὰ τὴν θάλασσαν ὑπάρχει μικρὸς συνοικισμὸς ἀνήκων τῷ αὐτῷ ἰδιοκτῆτῃ ἐξ 8-10 καλυβῶν ἀποτελούμενος καὶ Γκαργῆ λιμὰ νι¹⁹ καλούμενος. Μεταξὺ τούτου καὶ τῆς Πορταριάς ὑπάρχει μέγα ἔλος ἐκ 250 περίπου τετραγωνικῶν χιλιομέτρων, ἐξ οὗ καὶ οἱ μαστίζοντες τὴν τε Πορταριάν καὶ τὰ πλησιόχωρα ἐλώδεις πυρετοί. Σχολεῖον καινουργές καὶ κατάλληλον στεγάζον περὶ τοὺς 55 μαθητάς καὶ μαθητρίας.

Βραστά²⁰. Τὸ τρίωρον ἀπὸ τοῦ Πολυγύρου καὶ ἀνατολικῶς αὐτοῦ κείμενον χωρίον τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ 300 περίπου οἰκιῶν ... Ὑδρεύονται ἐκ 2 πηγῶν ἐκτός τοῦ χωρίου κειμένων. Σχολεῖον παλαιόν καὶ ἐτοιμόρροπον στεγάζον περὶ τοὺς 150 μαθητάς καὶ μαθητρίας. Ὡς ἐν παρόδῳ ἀναφέρω ἐνταῦθα ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ ὑπάρχει ἀπὸ τινων ἐτῶν νόσος τις εἰς τὰς συκαμινέας καταστρεπτικωτάτη, ἡ ὁποία στερεῖ τοὺς καὶ ἐκ τῆς σηροτροφίας ζῶντας χωρικοὺς ἀρεκτῶν προσόδον.

Λούκοβη²¹. Δύο ὥρας μακρὰν τοῦ προηγουμένου καὶ βορειοανατολικῶς αὐτοῦ κείμενον χωρίον τοῦτο, ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν ὑπωρειῶν τοῦ Χολωμῶντος, ἔχει οἰκίας 150 ... Ὑπάρχουν ἐνταῦθα ἀρεκαὶ πηγαί, ὧν τὸ ὕδωρ κακῶς διοχετεύεται. Σχολεῖον ἐπαρκές μὲν ἀλλὰ κακῶς ἀερισζόμενον καὶ φωτιζόμενον, ἀριθμοῦν περὶ τοὺς 120 μαθητάς καὶ μαθητρίας.

Τοὺπλίκι²². Τὸ τρίωρον περίπου ἀπὸ τοῦ Πολυγύρου ἀπέχον χωρίον

18. Ἅγιος Παντελεήμων.

19. Στὴν τοποθεσία αὕτη ἔχουν κτισθεῖ τὰ Ν. Μουδανιά.

20. Τὰ Βραστά καὶ τὰ χωρία ποῦ ἀκολουθοῦν δέν εἶναι τουρκικοὶ συνοικισμοὶ ἢ χωριά. Τουρκικὸ χωριὸ εἶναι μόνον ὁ Δερέ μαχαλάς.

21. Ταξιάρχης.

22. Γεροπλάτανος.

τοῦτο καί κατά τās δυτικές ὑπωρείας τῆς λοφοσειρᾶς τῆς συνεχομένης τῷ Χολωμῶντι κείμενον, ἔχει 80 περίπου οἰκίας. Ὑδωρ ἄφθονον ἀναβλύζον ἐκ βράχου ἐντός τοῦ χωρίου κείμενου καί κατακλύζον τās ἀπεριποίητους ὁδούς αὐτοῦ ... Ὑδρεύεται καί ἐκ πηγῆς καλῶς διατηρουμένης. Σχολεῖον ἐπαρκές καί κατάλληλον μέ 30 περίπου μαθητάς καί μαθητρίας.

Σιποτνίκια²³. $\frac{1}{4}$ ἀνατολικῶς τοῦ προηγουμένου κείμενον ἀριθμεῖ περί τās 80 οἰκίας. Αἱ ὁδοί αὐτοῦ εἶναι εὐρεῖαι ὅπωςδήποτε καί καθαραί. Ὑδρεύεται ἐκ δύο πηγῶν καλῶς διατηρουμένων, ὧν οἱ ὑδραγωγοί σωλήνες δέν διέρχονται διά τοῦ χωρίου ... Σχολεῖον ἐπαρκές μέν διά τούς 50 μαθητάς, ἀλλ' ἀκατάλληλον.

Παλιόχωρα. $\frac{1}{4}$ ἀπό τοῦ προηγουμένου ἀπέχον καί ἀνατολικῶς αὐτοῦ κείμενον, εἶναι ἐκτισμένον ἐπὶ τῶν πλευρῶν εὐρείας χαράδρας καί περιλαμβάνει περί τās 120 οἰκίας ... Σχολεῖον ἀκατάλληλον ἐντελῶς στεγάζον περί τούς 100 μαθητάς καί μαθητρίας.

Γκρίμια²⁴. 2ωρον περίπου ἀπό τοῦ προηγουμένου ἀπέχον, εἶναι ἐκτισμένη ἐπὶ τῆς ἐτέρας πλευρᾶς εὐρυτάτης χαράδρας, ἣν διατρέχει εὐρύς χείμαρρος, ὅστις πλημμυρῶν συχνάκις κατασκάπτει τό ἔδαφος σχηματίζων πολλαχοῦ λακκώματα, ἐνθα παραμένουν στάσιμα τά ὕδατα ... Ὑδωρ φρεάτιον ὅλως ἀκατάλληλον πρὸς πόσιν, ἐνεκα ... τοῦ ἀνοικτοῦ φρεάτος, ἐξ οὗ ποτίζουσι καί τά ζῶα. Ὑπάρχει ἔξω τοῦ χωρίου πηγὴ καλή, κατεστραμμένη ὁμῶς. Σχολεῖον ἐπαρκές καί κατάλληλον μέ 40 μαθητάς καί μαθητρίας.

Δερέμαχαλάς. Χωρίον τουρκικόν $\frac{1}{2}$ ὥραν ἀπὸ τῆς Γκρίμιας ἀπέχον. Ἔχει τās ὁδούς εὐρείας, ὡς ἐκ τῶν ἀραιῶν ἐκτισμένων οἰκιῶν ἔχουσῶν εὐρυτάτους αὐλογύρους ἐσπαρμένους διά σιτηρῶν. Ὑδρεύονται ἐκ φρεάτος ἀνοικτοῦ. Τό σχολεῖον κατάλληλον μέ 20 μαθητάς.

Σαυά. 2ωρον ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἀπέχον καί νοτιοδυτικῶς αὐτοῦ κείμενον ἔχει 60 οἰκίας ἑλληνικάς καί 25 τουρκικάς. Ὑδρεύεται ἐκ φρεάτων ἀνοικτῶν. Εἰς τό ἐν ἐξ αὐτῶν ἐτοποθετήθησαν πρὸ καιροῦ 4 ἀντλῖαι αἱ ὁποῖαι ὁμῶς, ὡς τοποθετηθεῖσαι ὑπὸ ἀδαούς, δέν λειτουργοῦσι καλῶς, τό δ' ἐξαγόμενον ὕδωρ εἶναι βορβορῶδες καί ἀκάθαρτον. Εἰς ἀπόστασιν 1200 περίπου μέτρων ἀπὸ τοῦ χωρίου ὑπάρχει πηγὴ μέ ὕδωρ ἄφθονον ... Σχολή ἐπαρκής καί κατάλληλος μέ 25-30 μαθητάς.

Δουμπιά. $\frac{1}{4}$ μακρὰν καί δυτικῶς τοῦ προηγουμένου κείμενον μέ 100 περίπου οἰκίας. Ἔχει ὁδούς εὐρείας καί καθαρὰς ... Ὑδωρ πηγαῖον ἄφθονον. Σχολὴ ἐπαρκὴς μέν διά τούς 25 μαθητάς, ἀλλ' οὐχὶ καί κατάλληλος. $\frac{1}{2}$ ὥραν βορειοδυτικῶς τῶν Δουμπιῶν καί παρὰ τό Ζαγκλιβέριον ὑπάρχει ἔλος μέγα 1000 περίπου τετραγωνικῶν χιλιομέτρων ἐκτάσεως «βρωμολίμνη» ὑπὸ

23. Ριζά.

24. Κρήμνη.

τῶν χωρικῶν καλούμενον, ἐξ οὗ καὶ οἱ ἐλώδεις πυρετοὶ οἱ μαστίζοντες τὰ πλησιόχωρα αὐτῇ χωρία.

Ρ α β ν α²⁵. Τό τρίωρον ἀπὸ τῶν Δουμιπῶν ἀπέχον καὶ νοτιοδυτικῶς αὐτῶν κείμενον τοῦτο χωρίον ἔχει 100 περίπου οἰκίας· ὁδοὺς ὅπως δὴποτε εὐρείας καὶ καθαρὰς ... Ὑδρεύεται καὶ τό χωρίον τοῦτο ἐξ ἀνοικτῶν φρεάτων εὐκόλως δυναμένων νά μολυνθῶσι. ½ ὥραν ἔξω τοῦ χωρίου ὑπάρχει πηγή μὲ ἄφθονον ὕδωρ. Σχολεῖον ἀνεπαρκές καὶ ἀκατάλληλον μὲ 100 περίπου μαθητὰς καὶ μαθητρίας.

Λ ε ι β ἁ δ ι. Τριώρον νοτιοδυτικῶς ἀπέχον τοῦ προηγουμένου καὶ ἀμφιθεατρικῶς ἐπὶ καταφύτου λόφου ἐκτισμένον ἀριθμεῖ 300 περίπου οἰκίας. Ἐχει ὁδοὺς εὐρείας ὅπως δὴποτε καὶ καθαρὰς. Ὑπάρχουν δύο φρέατα καὶ δύο πηγαί, ἐξ ὧν ὕδρευνται· αἱ πηγαὶ ὁμως χρηζοῦσιν ἐπισκευῆς. Τὰ φρέατα εἶναι ἐνταῦθα ἀνοικτὰ ... Ἐνταῦθα ὑπάρχει ἡμιτελὲς τό νέον κτήριον τῆς Σχολῆς. Τό παλαιόν κτήριον, τό νῦν χρησιμοποιούμενον ὡς Σχολεῖον, εἶναι ἀκατάλληλον καὶ ἀνεπαρκές διὰ 200 περίπου μαθητὰς καὶ μαθητρίας.

Π ε ρ ι σ τ ε ρ ἁ. Ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν ὑπωρειῶν τοῦ Χορτιάτου κειμένη, καὶ ἐπὶ πετρώδους λόφου, ἔχει 130 περίπου οἰκίας. Ὑδατα ἄφθονα πηγαία, κατακλύζοντα τὰ ἀνωμάλους πετρώδεις ... ὁδοὺς αὐτῆς. Σχολεῖον ἀνεπαρκές καὶ ἀκατάλληλον στεγάζον περὶ τοὺς 75 μαθητὰς καὶ μαθητρίας.

Ἐνταῦθα λήγει ἡ ἀνά τὴν Χαλκιδικὴν νομοϊατρικὴ περιοδεία μου. Ὑπολείπεται ἤδη τό βόρειον μέρος τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τό Ἅγιον Ὄρος.

Δέν θεωρῶ ἄσκοπον, Κύριε Νομάρχα, νά ἐπαναλάβω καὶ ἐνταῦθα τὰς γενικάς ἐκεῖνας παρατηρήσεις μου, ἅς ὑπέβαλον ὑμῖν διὰ τῆς ἀπὸ τῆς 15ης Φεβρουαρίου ἐ.ἔ. ὑποβληθείσης ἐκ Πολυγύρου συνοπτικῆς ἐκθέσεώς μου, καὶ αἵτινες ἀφορῶσι πάσας τὰς κωμοπόλεις καὶ τὰ χωρία τῆς Χαλκιδικῆς, ἅτινα περιῆλθον.

Α'.) Ὅτι οὐδέν ὀξύ μολυσματικόν νόσημα παρετήρησα εἰς τὰς κωμοπόλεις καὶ τὰ χωρία, ἅτινα ἐπεσκέφθην, ἐκτός εὐαρίθμων καὶ ἀσημάντων τινῶν κρουσμάτων κοκκύτου παρατηρηθέντων ἐν Ἀθύτῳ, Σικιῇ καὶ Ὀρμυλῇ.

Β'.) Ὅτι εἰς ἀπάσας ταῦτας τὰς κωμοπόλεις καὶ τὰ χωρία τό σάρωμα τῶν ὁδῶν ἢ οὐδόλως γίνεται, ἢ λίαν σπανίως καὶ πλημμελῶς, εἰς τινα δὲ χωρία, οἱ χοῖροι ἐλευθέρως περιφερόμενοι ἀνά τὰς ὁδοὺς ἐκτελοῦν χρέη ὁδοκαθαριστῶν.

Γ'.) Ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν χωρίων ὕδρευονται ἐκ φρεάτων ἀνοικτῶν, εὐκόλως δυναμένων νά μολυνθῶσι.

Δ'.) Ὅτι εἰς τὰ πλεῖστα τῶν χωρίων τούτων τὰ κτήρια, τὰ ὡς Σχολεῖα χρησιμοποιούμενα εἶναι ἀνεπαρκέστατα καὶ τελείως ἀκατάλληλα· τό δέ σά-

ρωμα τούτων γίνεται ὑπό τῶν μικρῶν μαθητῶν καί μαθητριῶν.

Ε΄.) Ὅτι εἰς τά πλεῖστα τῶν χωρίων τούτων οὔτε ἀπόπατοι, οὔτε βόθροι, οὔτε ὀχετοὶ ὑπάρχουσι.

Στ΄.) Ὅτι εἰς τὰς κωμοπόλεις, εἰς ἃς γίνεται μικρά ἢ μεγάλη κατανάλωσις κρέατος, σφαγεῖα δέν ὑπάρχουσι, τῶν κρεοπωλῶν σφαζόντων τά ζῶα ἐντός τῶν ἰδίων οἰκιῶν των, ὡς τοῦτο γίνεται καί ἐν αὐτῷ τῷ Πολυγύρῳ.

Ζ΄.) Ὅτι ἡ φυματίωσις, καί πρό παντός ἡ ἐλομίανσις μαστίξουσι πολλὰ τῶν ἀναφερομένων χωρίων ...

Καί ἤδη, ἐπιτρέπατέ μοι Κύριε Νομάρχα, ὅπως ὑποβάλω ὑμῖν τήν γνώμην μου περί τῶν μέτρων ἐκείνων ἅτινα θεωρῶ κατάλληλα καί ἀπαραίτητα διά τήν βελτίωσιν τῶν ὑγιεινῶν συνθηκῶν, ὅφ' ἃς διατελοῦσι νῦν οἱ τῆς Χαλκιδικῆς κάτοικοι.

Ἐκτός τῆς πανθομολογουμένης καί ἀπαραίτητου ἀνάγκης τῆς βελτιώσεως τῆς ἀθλήας πράγματι καταστάσεως τῆς συγκοινωνίας ἐν Χαλκιδικῇ ἥτις θέλει συντελεσθῇ εἰς τό νά βελτιώσῃ τήν θέσιν καί νά αὐξήσῃ τήν εὐμάρειαν καί εὐημερίαν τῶν κατοίκων αὐτῆς, καί ἥτις θέλει προσέτι διευκολύνῃ πολὺ, ἐκτός τῶν ἄλλων ὑπηρεσιῶν, καί τό ἔργον τῆς Ὑγειονομικῆς ὑπηρεσίας, εἶναι ἀνάγκη ἐπίσης:

Α΄.) Νά ἐφαρμοσθῇ αὐστηρῶς ἡ ἀστυνομική διάταξις περί καθαριότητος βόθρων, ὀχετῶν κ.τ.τ. εἰς ἀπάσας τὰς κωμοπόλεις καί τὰ χωρία τῆς Χαλκιδικῆς.

Β΄.) Νά ληφθῇ πρόνοια περί καλύψεως τῶν ἀνοικτῶν φρεάτων, ἐξ ὧν ὑδρεύνονται τὰ διάφορα χωρία, καί περί ἐφοδιασμοῦ αὐτῶν δι' ἀντλιῶν.

Γ΄.) Νά ληφθῇ πρόνοια περί ἀποξηράνσεως τῶν διαφόρων ἐλῶν, ἰδίᾳ τῆς Καψοχώρας, ἥτις ἀπειλεῖται διά τελείας καταστροφῆς, ἐάν ἐξακολουθήσῃ διατελοῦσα ὑπό τὰς αὐτάς χειρίστας ὑγιεινάς συνθήκας.

Ε΄.) Νά συστηθῇ εἰς τὰς κατά τόπους ἀστυνομικάς ἀρχάς, ἵνα μὴ ἐπιτρέπουν εἰς τοὺς κατοίκους, ἰδίως τῶν κωμοπόλεων, νά ἐπισκευάζωσιν ἢ νά κτίζωσι τὰς ἐαυτῶν οἰκίας καταλαμβάνοντες χώρον τῶν δημοσίων ὁδῶν, ὡς τοῦτο σήμερον γίνεται, καθόσον αἱ ὁδοὶ στεναί καί σχολιαί νῦν οὔσαι, γίνονται οὕτω στενότεραι καί σχολιώτεραι, πράγμα, ὅπερ θεωρεῖται ἐπιβλαβές διά τήν δημοσίαν ὑγίαν.

Εὐπειθέστατος

Γ. Παπανικολάου

Νομοῦτρός Θεσσαλονίκης

SUMMARY

E. Zelliou-Mastorokosta, *The Report of Doctor G. Papanikolaou about Chalkidiki.*

The report of Doctor George Papanikolaou, head physician of the prefecture, is sent to the prefecture administrator of Thessaloniki, because in the year 1914 when the report was written, Chalkidiki was under the administrative command of Thessaloniki.

According to the report, public health conditions in Chalkidiki were not good. Besides, due to the morphology of the terrain, there were swamp grounds in the area of Vassilika, in Kalamaria, in Kassandra, as well as in Sithonia, because of which the people residing in the areas were seriously exposed to malaria. The water supply network of the villages and towns were either rudimentary or non-existent. A number of villages got their water supply from uncovered wells; the water contained impurities for a number of reasons, but primarily, because the local people, being either land or cattle farmers in their majority, used to raise a lot of cattle that drank out of these water wells. However, contagious diseases were not widespread. Physicians in the central and southern parts of the peninsula were ten (10) in number.

In every town and village there used to operate one or two schools, but most of the school buildings were inappropriate for this use. Transport and road systems were ghastly.

In general, the image that Chalkidiki presented right after liberation from Ottoman-Turkish rule bore close resemblance to that of any other non-urban territory in Greece, let alone the fact that at a distance of only 7 kilometers from Thessaloniki, at the farm school, there used to be swamp land that extended over several kilometers. For these reasons the information in the report presents particular interest.